

HUKUK TARİHİ DERSİNİN İHDÂSİ VE MAHMUD ESAD SEYDİŞEHİRİ*

Araş. Gör. Ali Adem Yörük**

Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi tarihinde birçok açıdan önemli olan Tanzimat dönemi hukuk reformları arasında dikkat çekici hamlelerden biri, İslâm/Osmanlı klasik medrese müfredatından ayrı bir hukuk eğitimi projesinin hayata geçirilmesidir. Bu “yeni” hukuk eğitimi 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde -ana çerçeve korunmakla beraber- yaşanan siyasî ve sosyal dönüşümlerle paralel olarak kurumsal yapı, müfredat, hoca kadrosu, öğrenci profili vs. noktasında kısmen farklılaşarak günümüze kadar gelmiştir. Hukuk Fakültesi ders programlarının iskeletini oluşturan temel hukuk derslerinin eğitim-öğretim süreçlerine dahil edilmesi hukuk eğitiminin bu ilk oluşum yıllarında gerçekleştirilmiştir¹. Bu yazıda II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hukuk Tarihi dersinin ihdâs edilmesi, bu dersin ders kitabı kaleme alan ilk müderrisi Mahmud Esad Seydişehirî ve ders etrafındaki ilmi mesaisi ele alınacaktır.

1. Hukuk Tarihi Dersinin İhdâsı

Hukuk Tarihi dersi, diğer branşlara göre çok daha geç bir tarihte, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hukuk Fakültesi müfredatına dahil edilecektir. Elimizdeki bilgiler çerçevesinde dersin hangi seviyede yürütüldüğünü aşağıda tartışacağız. Bununla beraber dersin programa dahil edilmesini bile tek başına önemsemek gerekir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mecmualarda ve hatta günlük gazetelerde genel olarak hukukla ilgili yazılara, bu çerçevede hukuk tarihine ait malumata sık sık yer verilmekteydi. Hukuk Tarihi dersinin ihdâsı, II. Meşrutiyet'in canlandırdığı ve hak, hukuk, hürriyet, meşrutiyet, meclis, kanun-ı esasi, müsavat, uhuvvet, adalet gibi kavramlar etrafında şekillenen fikir ortamının etkisiyle ilgili olmalıdır. Bu noktada Avrupa hukuk fakülteleri ders programlarının da kısmî bir etkisinden bahsedilebilir. Bununla beraber dersin yeni siyasî rejim arayışlarıyla, Meşrutî düzenle, yeni yorum imkanlarıyla bağlantısı açıktır. Kanaatimizce belirleyici olan temel saik, etkili Avrupalı siyasal ve bilimsel odaklarca Osmanlı tarihinin hukuksuzlukla aynileştirilmesi, yakın tarihte hayata geçirilmiş olan yeni hukuk reformlarının ise yetersizlikle itham edilmesidir.

---

* **İstanbul Üniversitesi'nde Türk Hukuk Tarihi Semineri** adlı toplantıda (26 Nisan 2011, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi) sunulan “Hukuk Tarihi Fikrinin Gelişimi ve Seydişehirli Mahmud Esad Efendi” adlı tebliğin genişletilmiş halidir.

** İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı.

¹ Türkiye'deki hukuk eğitiminin teşekkül tarihi için bkz. Ali Adem Yörük, **Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

II. Meşrutiyet'in ilanından önce Hukuk Fakültesi ders programında bağımsız bir Hukuk Tarihi dersi yoktu. Bununla beraber diğer derslerde konunun tarihçesine ilişkin bilgi ve tartışmalara geniş yer ayrılmaktaydı. Meselâ Devletler Hukuku ders kitaplarında konsolosluk teşkilatı ve kapitülasyonlar önemli bir yer tutar. Daha çarpıcı bir örnek Anayasa Hukuku derslerine aittir. Ülkemizde "Tarih-i Hukuk" tabirinin ilk defa bir kitap adında yer alması, Hukuk Mektebi'nde okutulmuş Anayasa Hukuku derslerinin bir parçasının neşri mü-nasebetiyle olmuştur. *Tarih-i Hukuk'tan Bir Sahife* başlığıyla kitaplaşan bu notlar², Kemal Paşazade Said Bey'in orijinal adı "Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye-i Dahiliye yani Hukuk-ı Esasiye ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiye" adlı dersinde tutulmuştur ve esas olarak Tanzimat'ın şer'îliği meselesini ele almaktadır.

Sava Paşa'nın önderliğinde Mekteb-i Sultani bünyesinde açılan Hukuk Mektebi'nde de bağımsız olarak bir Hukuk Tarihi dersi bulunmamaktadır. Ancak Sava Paşa'nın özellikle Fransa'daki tartışmalardan mülhem olarak ilgisini yoğunlaştırdığı bazı meseleler dolayısıyla bu okulda hukuk tarihini ilgilendiren konulara özel bir önem verildiği görülür. Kurduğu ve bir süre derslerine bizzat devam ettiği bu okulun programında Fıkıh, Fıkıh Usulü ve Roma Hukuku dersleri merkezi bir yere sahiptir. Sava Paşa'nın bu ilgisini kendisi Fransa'ya yerleştikten sonra da devam edecek ve Türkçeye *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* adıyla tercüme edilen çalışmasıyla meyvesini verecektir³.

Osmanlı medrese müfredatında tarih/hukuk tarihi adlı bir ders yoktur. Fıkıhın değişmezliğine dair kanaat üzerinde şekillenen dönemsel ve problemlili bakış açısı bir yana, şer'î hüküm çıkarma süreci zaten yapısı gereği tarihî bir incelemeyi gerektirmektedir. Ayrıca medrese tahsilinin talebeye kazandırmayı hedeflediği bilgi çerçevesi tarih bilgisini evleviyetle içermektedir.

Hukuk Mektebi'nde Hukuk Tarihi dersi, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra ders programına dahil edilmiş, 1908 yılından itibaren öğrenci künye defterlerine "Tarih-i Hukuk" (Hukuk Tarihi) adıyla dercedilmiştir. Ders programı cetvellerinde ise dersin adı "Tarih-i Hukuk-ı Osmaniye" (Osmanlı Hukuk Tarihi) olarak geçer. Dördüncü sınıfta okutulacak bu dersin muallimliğine, 17 Kasım 1908'de "muharririn-i Osmaniye'den Selânikli Tevfik Bey" atanmıştır. Hukuk Tarihi dersinin bu ilk hocası hakkında literatürde resmî kayıtlara dayanan bilgilere rastlanamadığı için burada biraz daha ayrıntıya girerek hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz:

Selânikli Tevfik Bey olarak tanınan Mehmed Tevfik (1857-1910), Osmanlı basınının tercümeleri ve tarihî eserleriyle tanınmış emektar simalarından biridir. Murad adlı birinin oğlu olarak Cumade'l-ahire 1273 tarihinde (Ocak-Şubat 1857) Selânik'te dünyaya geldi. Selânik İbtidai Mektebi'nde okuduktan sonra İstanbul'a gelerek Çiçekpazarı Rüşdiyesi, Darulmaarif ve Mahrec-i Aklâm'da tahsilini tamamladı. Genç yaşta gazeteciliğe başlamış, aynı zamanda uzun süre mekteplerde tarih dersleri vermiştir. Mahrec-i Aklâm'da öğrenci iken *Çekmece* adlı bir dergi çıkardı. 21 yaşında resmî *Hakikat* gazetesi mütercimliğine atandı.

² [Kemal Paşazade Said], **Tarih-i Hukuk'tan Bir Sahife**, nşr. Abdurrahman Âdil, Kostantiniye, Matbaa-i Ebuzziyâ, temsil-i evvel, 1311, 24 s.

³ Sava Paşa, **İslâm Hukuku Nazariyat Hakkında Bir Etüd**, 2 c., çev: Baha Arıkan, İstanbul, ty.

Gazetenin kapanması üzerine *Ceride-i Askeriye* mütercimliğine nakledildi. Bu arada vefatına kadar, 25 yıl boyunca, defalarca basılacak olan *Mükemmel Elifba-yı Osmanî*'yi neşretti. *Sabah* gazetesinde başyazarlık yaptı. İbrahim Alâettin'in ifadesiyle "umûmî malumatı, bilhassa tarih bilgisi kuvvetli, düzgün Fransızca yazan, çok süratli ve kolay tercüme yapan Selânikli Tevfik, ömrünü gazetecilikte ve fikir hayatında yıpratmış"tır. Ömrünün son yıllarında Hukuk Mektebi'nde Hukuk Tarihi muallimi olan Tevfik Bey'in birçok roman tercümesi ve tarihe dair kitapları vardır. Tarih kitapları arasında *Muhtasar Tarih-i Osmanî*⁴ ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra -muhtemelen Hukuk Mektebi'ndeki muallimliği sırasında- iki formasını neşredebildiği *Musavver Islahat-ı Osmaniye Tarihi*⁵ adlı eserleri dikkat çekmektedir⁶.

Selânikli Tevfik Bey bir ders kitabı neşretmemiştir. Dersin istikrarlı bir şekilde yapılıp yapılmadığı da açık değildir. Zira İstanbul Hukuk Fakültesi Arşivi'nde bulunan muhtelif öğrenci künye defterlerinde 1908 yılından 1915 yılına kadar Tarih-i Hukuk dersi için öğrenciye bir not takdir edilmediği görülmektedir. Bununla beraber elimizdeki birkaç belge 1915 yılından önce de Hukuk Tarihi dersinin kağıt üzerinde kalmaması için bazı teşebbüslerde bulunulduğunu göstermektedir. Bu belgeler, Tevfik Bey'in vefatından sonra Hukuk Tarihi dersi için muallim seçilmesine dairdir ve dersin tarihi hakkında ilginç ayrıntılar vermektedir⁷:

13 Nisan 1326 (26 Nisan 1910) tarihinde "Adliye Nezaret-i celilesi Tahri- rat kalemi birinci sınıf ketebesinden (kâtiplerinden) Midhat Cemal" imzasıyla Maarif Nezareti'ne bir dilekçe verilmiştir. Hukuk Tarihi muallimliğine talip olan bu kişi meşhur şairlerimizden Mithat Cemal Kuntay'dır. Mithat Cemal (1885-1956), bir süre önce Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuş, öğrenciliği sırasında tanıştığı İdare Hukuku muallimi İbrahim Hakkı Paşa'nın teklifiyle Paşa'nın asistanlığını da yapmıştı. Hukuk Tarihi dersiyle ilgili "şairâne" dilekçesi şöyledir:

⁴ Selânikli Tevfik, **Muhtasar Tarih-i Osmanî**, İstanbul, Cihan Matbaası, 1323.

⁵ Selânik Mehmed Tevfik, **Musavver Islahat-ı Osmaniye Tarihi**, İstanbul, Selânik Matbaası, 1324.

⁶ Hukuk Tarihi dersinin bu ilk hocası hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) memuriyet sicili, başka kaynaklarda bulunmayan ayrıntıları içerdiğinden hayat hikâyesi hakkında verilen bilgilerde bu kayıt esas alınmıştır: **Sicill-i Ahvâl Defterleri**, defter nr. 50, sayfa nr. 171. Hukuk Tarihi dersine atanması için bkz. BOA, **Maarif Nezareti Tasnifi**, Mektubî Kalemi, dosya nr. 1082, gömlek nr. 49. Tamamlayıcı biyografik bilgiler için bkz. İbrahim Alâettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, yy, ty, Yedigün Matbaası, s. 348.

Vefat münasebetiyle yazılan bir yazıda geçen "... Bu vatan şu üç senelik Meşrutiyetimizde, belki de bir yenisini yetiştiremediği halde üçü kurşundan (Hasan Fehmi, Ahmed Samim, Zeki Bey), ikisi hastalıktan (Selânikli Tevfik ve Halid Bey) beş güzide evladını elemeler içinde kaybetti. Kaht-ı nur-ı irfan içinde bocaladığımız şu melâl-kâr günlerimizde bu beş *meslekdaşımızın kafile-i sa'y u mücahededen eksilmesi* ne elim bir tecellidir..." ifadeleri için bkz. **Servet-i Fünun**, sy. 1050, 10 Temmuz 1327, s. 220'den aktaran Ali Çankaya, **Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, Ankara 1968-1969, Mars Matbaası, III, 408, 513.

⁷ BOA, **Maarif Nezareti tasnifi**, Tedrisat-ı Âliye evrakı, dosya nr. 20, gömlek nr. 33.

“Nazır beyefendi hazretleri,

Mekteb-i Hukuk'daki Tarih-i Kavânin muallimliği inhilâl etti. Aliyyülâla derecede bir şehadetnamesini haiz olduğum bu mekteb-i feyz-meksebe karşı perverde-i zamîrim olan hiss-i minnet ve şükran bendenizi o darül-feyze alâkadri'l-istitâ'a arz-ı hıdmete sevk etmektedir. İşte bu hiss-i samimiye tebe'an mezkûr muallimliğün uhde-i nâçizâneme tefvîzini istid'â ve istirham ederim efendim hazretleri”.

Dilekçenin yazarı ve tekellüflü dili dışında dikkat çekici iki husus daha vardır. Birincisi dersin adının “Tarih-i Kavânin” (Kanunlar Tarihi) olarak yazılmasıdır ki bu, şairin tercihi olsa gerektir; zira resmî metinlerde bu adlandırmaya rastlanmaz. İkinci husus “muallimliğün inhilâlinden” bahsedilmesidir. Yeni muallim seçilmesi, Tevfik Bey'in (hastalığı ve tedavi için gittiği Viyana'da vefatı nedeniyle) ayrılma tarihine denk düştüğünden dersin bu döneme kadar onun tarafından okutulduğu kabul edilebilir.

Bu dilekçe üzerine Darulfünun Müdüriyeti'nden Maarif Nezareti'ne hitaben yazılan 18 Nisan 1326 (1 Mayıs 1910) tarihli başka bir yazıdan öğrendiğimize göre, Tarih-i Hukuk dersi muallimliğine “ihtisâsı cihetiyle Mekteb-i Hukuk Düvel (Devletler) muallimi Hemayak Hosrovyan Efendi'nin (1873-1946) vekalet etmesi evvelce idareten” kararlaştırılmış ve kendisi de dersi kabul etmişti. Ancak ders yılının sonuna yaklaşılması ve dersin içeriği/programı hakkında bazı değişiklikler yapılmasına gerek duyulması devam etmesine engel olmuş, bu nedenle Tarih-i Hukuk dersi bu sene zarureten imtihan programına alınmamıştı. Bu noktada Hemayak Hosrovyan, Mithat Cemal ve çıkabilecek diğer adaylar arasından birinin Hey'et-i Muallimin (Muallimler Heyeti) tarafından seçilmesi uygun görülür. 9 Mayıs 1910 tarihinde gerçekleştirilen seçim için düzenlenen mazbata şöyledir:

“Münhal kalan Tarih-i Hukuk-ı Osmanî muallimliğine namzed olan zevâtın intihâblarının icrası zımnında fi 26 Nisan sene 326 tarihinde Hey'etce in'ikâd edilerek gönderilmiş olan re'y-nameler açılmış ve tasnifâtı icra olunduktan sonra vükelâ-yı de'âviden Hemayak Hosrovyan Efendi sekiz re'y ve Mekteb-i Hukuk mezunlarından Midhat Cemal Bey yedi re'y ve kezâ Mekteb-i Hukuk mezunlarından Mâlik Bey üç re'y ve Hukuk Şubesi Düvel muallimi Cemil Bey [Bilsel, 1879-1949] iki re'y ve Defter-i Hakanî Nazırı Mahmud Esad Efendi [Seydişehir] bir ve Usûl-i Muhakeme muallimi Yorgaki Efendi [Melahirino, 1850-1927] bir re'y kazanmış olmağla işbu mazbatamız tanzim kılındı”⁸.

⁸ Bu önemli belgenin orijinali için bkz. **Ek**.

Mazbatada imzası bulunan muallimler şunlardır: Reis-i muallimin (ve Düvel muallimi, Örikağasızâde) Hasan Sırrı, Ticaret-i Bahriye muallimi (Vayani) Kostaki, Mahkeme-i Temyiz reisi ve Mecelle muallimi Haydar, Ticaret-i Berriye muallimi Mehmed Celâleddin, İkinci sene Mecelle muallimi Musa Kâzım, İkinci sene İkinci şube Mecelle muallimi Hasan Tahsin, Hukuk-ı İdare ve Düvel muallimi Ahmed Şuayb, Üçüncü sene İktisad muallimi Mahmud Esad, Birinci sene Birinci şube Mukaddime ve Ceza muallimi Mehmed Servet, Düvel Birinci sene İkinci şube muallimi Âli, İkinci sene İkinci şube İdare muallimi Yusuf Nuri, Üçüncü şube İdare muallimi Mehmed, Birinci sene Dördüncü şube Mecelle muallimi Tahsin, İkinci sene İkinci şube İktisad muallimi Hamid, Sakk-ı Ceza muallimi Şevki, Sakk-ı Hukuk muallimi Memduh, Birinci sene

Darulfünun müdürü, 21 Mayıs 1910'da, mazbatayı Maarif Nezareti'ne gönderir. Bu yazıda dersin haftada bir saat ve muallime ödenecek aylık ücretin 300 kuruş olduğu belirtilir. Fakültenin eski hocalarının da içinde bulunduğu adaylar arasında en fazla oyu, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mülkiye ve sonra Hukuk'ta devletler hukuku hocalığına atanan Hemayak Hosrovyan Efendi'nin alması dikkate değerdir⁹. Yukarıda belirtildiği gibi önceden alınan idarî kararda da dersin, uzmanlığı gerekçesiyle, idareten onun tarafından yürütülmesi uygun görülmüştü. Dikkat çekici hususlardan biri de Mahmud Esad Efendi'nin bu seçimde sadece 1 oy almış olmasıdır. Mahmud Esad Efendi beş yıl sonra bu dersin muallimliğe getirilecektir. Kanaatimizce bu tavır değişikliğinde Mahmud Esad Efendi'nin Meşrutiyet yıllarındaki siyasi-idarî çizgisi, kurduğu yeni irtibatlar ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanma süreci etkili olmuştur¹⁰. Muallim seçimi tarihinden sonra dersin okutulup okutulmadığı konusu araştırılmaya muhtaçtır. Ancak, tekrar pahasına, künye defterlerinde 1915 yılına kadar Tarih-i Hukuk için bir not takdir edilmediğini belirtelim.

İstanbul Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi dersinin bağımsız olarak ihdâsı ve istikrarlı bir şekilde idame ettirilmesi, İttihat ve Terakki hükümetinin hayata geçirdiği 1915 Darulfünun İslahatı'ndan bağımsız olarak düşünülemez. 1915 yılının yaz aylarında Hukuk Fakültesi'nin teşkilat ve tedrisatıyla ilgili çok önemli toplantılar yapılmıştır. Maarif Nezareti'nin hazırladığı taslak etrafında Hukuk Fakültesi müderrislerinden oluşan Meclis-i Müderrisin'in toplantıları bilhassa Cumhuriyet dönemi Hukuk Fakültesi'ni ana hatlarıyla inşa etmek bakımından önemlidir¹¹. İlk toplantıda alınan kararlardan konuyla ilgili olanı şudur:

“Tarih-i Hukuk namıyla mevcut dersin her memlekette olduğu gibi o memleket ve millet hukuk-ı hususiye ve umumiyesinin tarihini ihtivâ etmesi icâb edeceği mütalaasıyla Tarih-i Hukuk-ı Osmaniye ünvanını alması ve ona göre tedris edilmesi tasvib edilmiştir”.

Dördüncü şube İdare muallimi Mehmed Behram, Hukuk-ı Ceza ve Usûl-i Ceza muallimi (Kevakibizâde) Midhat, İkinci sınıf İkinci şube Düvel muallimi Mehmed Cemil, Hukuk-ı Esasiye muallimi Celâleddin Ârif. Üçüncü sene Mecelle muallimi Mustafa Fevzi Efendi mazur olduğu gerekçesiyle katılmamış, Nikâh mualliminin ise mazur olduğu belirtilmiş ve adının yanına “ekseriyet-i ârâya iştirak etmiştir” notu düşülmüştür.

⁹ Kevork Pamukçyan'ın bir mektubuna dayanan hayat hikâyesi için bkz. Çankaya, **a.g.e.**, III, 543-544.

¹⁰ 1908 yılında, **İstişare** mecmuasında Ahmed Selahaddin Bey ile Mahmud Esad Efendi arasında geçen bir tartışma ve Hukuk Tarihi muallimi olduğu dönemde yazılmış bir bibliyografya yazısı bu konuda bazı ipuçları sunmaktadır. Bkz. Ahmed Selahaddin, “Tarih-i İlm-i Hukuk”, haz. Ali Adem Yörük, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, sy. 5, 2008 Bahar, s. 155-159. Mahmud Esad Efendi, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanma sürecinde Ahvâl-i Şahsiye Komisyonu başkanıydı. Bkz. A[hmed] S[elahaddin], “Şuûn-ı Hukukiye”, **Darulfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, sy. 2, Mayıs [Nisan olmalı] 1332, s. 221.

¹¹ Bu Meclis-i Müderrisin toplantılarının tutanakları tarafımızdan neşredilecektir.

İttihat ve Terakki hükümetinin aynı tarihlerde medrese ıslahatıyla uğraştığı ve belirli ölçüde bir başarı yakaladığı hatırlanmalıdır. Medreset'ül Kudât bir yana “yeni hukuk” derslerinin medrese müfredatına girişi medrese ıslahatı ile gerçekleşmiştir.

Böylece birinci sınıfta haftada iki saat okutulacak olan Hukuk Tarihi dersinin Tarih-i Hukuk-ı Osmaniye adıyla ve “milli hukuk tarihi” şeklinde öğretilmesine karar verilmiştir¹². Hatırlanacağı üzere aslında ders programa konulduğu sırada da “Tarih-i Hukuk-ı Osmaniye” adlandırılması kullanılmıştı. Zabıtlarda dersin içeriği konusunda bir bilgi bulunmazsa da Osmanlı özel ve kamu hukukunun esas alınacağı anlaşılmaktadır. Zira Maarif Nezareti'nin hazırladığı ders programı taslağında bulunan, ancak görüşmeler sonucunda programdan çıkarılan “Teşkilat-ı Milliye-i Osmaniye” (Osmanlı Milli Teşkilatı [Tarihi]) ve “Tarih-i İdari-i Osmani” (Osmanlı İdare Tarihi) adlı derslerin programa dahil edilmemesinin gerekçesi olarak Tarih-i Hukuk-ı Osmaniye dersinin Osmanlı âme hukukunu da içermesi gösterilmiş, bu nedenle bu iki derse gerek olmadığı belirtilmiştir. Bütün bunlara rağmen Mahmud Esad Efendi ilk seneki derslerinde umumî hukuk tarihi anlatacaktır.

Hukuk Fakültesi'nin Adli Kısım Doktora Programı'nda konuyla ilgili, Tarih-i İlm-i Fıkıh adlı başka bir ders daha vardır. “Mesâlik-i Fukâha”yı (Fakihlerin metodolojileri ve icthad tarzları; Fıkıh meslekleri/mezhepleri) konu alan bu dersin “Tarih-i İlm-i Fıkıh ve Mukayese-i Mezhebiye” adını almasına karar verilmiştir. Bu dersin Fakülte programında yer almasının temel nedeni, bu yıllarda farklı mezheplerin içtihatlarından yararlanma konusunda canlı bir hukuk gündemi olmasıdır¹³. Doktora Programı'nda okutulacak Fıkıh Tarihi dersinin muallimi Mansurizâde Said Bey, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda Ahvâl-i Şahiye Komisyonu'nun çalışmaları ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanmasına temas ederek bu gündeme dair yazılar kaleme alacaktır¹⁴.

¹² Osmanlıcılık politikası ve uygulamaları çerçevesinde yaygınlık kazanan “Osmanlı” ve türevi kelimeler, -eğer gayrimüslimlere bir atıf yoksa- dönemde birçok örneği görülebileceği üzere aslında “Türk” kelimesine karşılık gelmektedir. Bununla beraber fikir akımlarının ayrılma noktalarında bu iki kelime farklı vurgulara ve içeriğe sahip olarak karşımıza çıkabilir. Mahmud Esad Efendi'nin aşağıda tanıtacağımız ders kitabı umumî hukuk tarihi olarak kaleme alınmış olmasına rağmen bölümlerinden biri Türk ve Moğol Hukuku başlığını taşır. Bu, Osmanlı Hukuk(u) Tarihi ile günümüz Türk Hukuk(u) Tarihi algısı arasındaki mesafeye atfedilebilir. Aynı kitapta Şeriat-i İslâmiye başlığı da bulunmakta, yer yer Osmanlı hukukundan da bahsedilmektedir. Ancak Seydişehir'in umumî hukuk tarihinin ikinci cildinden ayrı olarak yazmayı düşündüğü milli hukuk tarihi, Osmanlı hukuku tarihiyle sınırlı olacaktı. Üniversite Reformundan sonra Sadri Maksudi Arsal, İslâmlaşma öncesi dönemi milli hukuk tarihinin merkezine alacaktır. Arsal'ın şahsi ilgileri bir yana bu tercihte belirleyici faktör Türk tarih tezinin canlılığı ve gücüdür.

¹³ Fıkıh Tarihi adlı bu yeni ders daha önce Darulfünun İlahiyat Fakültesi'nde okutulmaya başlanmıştı. Bu dersin fıkhıta yeni yönelişler ve yeni açıklama çerçeveleri bulma arayışlarıyla irtibatı için bkz. Sami Erdem, “Fıkıh Tarihi: Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Modern Yorumlar İçin Yeni Bir Referans Çerçevesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 3, sy. 5, 2005, s. 85-105.

¹⁴ Mansurizâde Said, “Tatbik ve icthad yahud fetvâ ve kazâ”, **Darulfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, sy. 1, Mart 1332/1916, s. 5-9; “Şeriat ve kanun”, sy. 6, Kânunısâni 1332/1917, 530-535; “Şeriat ve kanun”, sy. 8, Mayıs 1333/1917, 601-606.

2. Mahmud Esad Seydişehir

Ders etrafındaki mesaisi hakkında doyurucu bilgilere sahip olduğumuz ilk Hukuk Tarihi müderrisi Mahmud Esad Seydişehir'dir¹⁵. Onun ailesi, tahsili, muhiti; memuriyet, öğretim, telif ve siyasi hayatı hakkında bazı ayrıntılar vermek biyografi merakının ötesinde bir anlama sahiptir. Seydişehir modernleşme dönemi Osmanlı hukukçuları arasında mektepli ilk kuşağa mensuptur. On beş yılı bulan medrese hayatının son yılları Hukuk Mektebi'ndeki tahsilinin ilk yıllarına denk düşer. Mekteb-i Hukuk'un "2" numaralı mezunu (1885), mektebin ilk Hukuk mezunu hocalarından biri, Hukuk Tarihi dersi okuttuğu esnada ise Hukuk Fakültesi'nin "şeyhu'l-müdrisini"dir. İlk kitabını *Belagat-i Osmaniye* etrafında alevlenen tartışmalar sırasında Cevdet Paşa'yı savunmak için¹⁶ kaleme alan Mahmud Esad'ın vefatına kadar çok bereketli bir yazı hayatı olmuştur. İlgileri İslâmî ilimler ve İslâm tarihinden, hukuka ve fen bilimlerine dek uzanmış; bu konularda telif, tercüme ve uyarlama metinler kaleme almıştır.

Mahmud Esad, Hicrî 1272 senesinde (1855-1856) Çopurkadıoğulları sülalesinden, Güzelzâde lakabıyla bilinen naib Mehmed Emin Efendi'nin oğlu olarak Seydişehir'de dünyaya geldi. İlk öğrenimini Seydişehir ve Konya'da gördükten sonra İstanbul'a geldi. Hicrî 1285 senesinde (1868-1869) Fatih Camii müderrislerinden İlbasanlı Abdülkerim Efendi'nin ders halkasına girdi ve on beş yıl İlbasanlı'nın derslerine devam etti¹⁷. Askeriyeye sivil muallim yetiştirmek amacıyla kurulan Menşe-i Muallimin-i Askeri'de geometri, cebir, fizik, kimya, mekanik, Fransızca ve tarih dersleri okudu. Mayıs 1879'da Gülhane Askerî Rüşdiyesi'nde Kavâid-i Osmaniye ve İlm-i Hal dersleri vererek memuriyet ve öğretim hayatına atıldı. 1880'de ilk defa öğrenci alan Mekteb-i Hukuk'a girdi. İkinci sınıftayken İlbasanlı Abdülkerim Efendi'den icazetname aldı. Aynı yıl Adliye Nezareti'nde imtihan vererek¹⁸ birinci sınıf dava vekaleti (avukatlık) ruhsatnamesi almaya hak kazandı.

¹⁵ Mahmud Esad Seydişehir hakkındaki en önemli yayın Türk Hukuk Kurumu tarafından yapılmıştır. Vefatının 25. yılı münasebetiyle, 21 Mart 1943 tarihinde bir ihtifal düzenlenmiş, Devlet Şûrası reisi İsmail Hakkı Görelî ve Temyiz Mahkemesi reislerinden Fuat Hulûsi Demirelli'nin konuşmaları kitap haline getirilmiştir: **Büyük Türk Hukukcusu - Seydişehirli İbn-il-Emin Mahmut Esat Efendi**, Büyük Hukukcular Hayatı Serisi No. 1, Ankara 1943. Ali Çankaya, Mekteb-i Mülkiye hocaları arasında kendisine geniş yer ayırır: Çankaya, **a.g.e.**, Ankara, Mars Matbaası, 1969, II, 1021-1033. Seydişehir hakkında birçok ansiklopedi maddesi ve birkaç tez bulunmaktadır. Mevcut çalışmaların değerlendirmesi için bkz. Emre Altıntaş, **Mahmud Esad Seydişehir'nin Fıkıh Düşüncesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 8-28.

¹⁶ Cevdet Paşa'ya bağlılığı, en ateşli "hürriyet" günlerinde bile devam etmiştir. Bkz. Mahmud Esad, "Fatma Aliye Hanımefendiye Teşekkür", **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 9826, 23 Temmuz 1324, s. 2.

¹⁷ Dil konusundaki hassasiyetini, sağlam mantığını ve ilgi duyduğu yeni bilgi sahalarını sistemli bir şekilde kuşatma kabiliyetini bu tahsili sırasında edinmiş olmalıdır.

¹⁸ Avukatlık sınavı yapma yetkisi bu tarihte henüz Mekteb-i Hukuk'a devredilmemişti.

Hukuk Mektebi'ndeki öğrenciliği sırasında *Ravza-i Hukuk* dizi başlığıyla¹⁹, hocalarının ders notlarını neşretti. Hukuk'taki lisans son sınıf ve doktora yıllarına denk düşen bu neşir faaliyeti, yazı hayatında önemli bir yer tutar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Münif Paşa'nın dersinde tutulmuş notlardan oluşan *Telhis-i Hikmet-i Hukuk*, Henry Ehrens'ten uyarlayarak tercüme ettiği *Hikmet-i Hukuk yahud Hukuk-ı Tabiiye*, kendi telif eserleri *Ferâidü'l-Ferâiz* ve *Şerh-i Kanun-ı Ceza*, *Ravza-i Hukuk* külliyyatı içerisinde çıkmıştır. Mahmud Esad Efendi'nin aynı matbaada ve aynı yıllarda basılan iki eseri; *Usûl-i Fıkıh* ve yine Münif Paşa'nın derslerine istinaden kaleme aldığı *İlm-i Servet* de bu serinin bir parçası olmalıdır.

Mekteb-i Hukuk'tan mezun olduktan (1885) sonra Aydın vilayeti merkez (İzmir) Bidayet Mahkemesi birinci reisliğine atandı. İzmir İdadisi'nde fizik, kimya gibi dersler okuttu ve ders kitapları kaleme aldı. Hakkında yazılanların neredeyse tamamında İzmir'de katıldığı muhitin Mahmud Esad'ın fikrî yönelişlerine büyük bir etki yaptığı vurgulanır. Kendisinin ve o muhitin önemli simalarının da ifade ettiği bu husus doğrudur. Ancak bu etkilenme tek taraflı olmadığı gibi tek bir istikamette (İzmir'in "kozmpolit" ortamında zihninin birden bire açılması gibi) de olmamıştır. Ailesi ve güçlü tahsili, İslâm'ı ve Osmanlı Devleti'ni müdafaa etmek için kaleme aldığı metinler, girdiği yeni çevreler ve irtibatları, değişen fikirleri, ömrünün sonuna kadar koruduğu ilmiye kıyafeti ve bunlar arasında yürüyen ilmi ve fikrî çabası paradokslarla örülüdür²⁰. Bu paradoksa işaret etmek için İzmir'de, Bidayet Mahkemesi reisi ve İdadî Mektebi Ulum-ı Tabiiye muallimi iken kaleme aldığı hadis usûlü kitabından uzun sayılabilecek bir alıntı yapmak gerekir:

"Muallim-i zi-iktidarım İlbasanlı Abdülkerim Efendi merhumun halka-i tedrisinde zanû-zede-i tederrüs olduğum zamanlarda *-ki ömrümün en kıymetdâr, en âsûde zamanlarıdır-* gönlümün en ziyade meyl ettiği dersler, tahsilimizin ilm-i hadise ait kısmı idi. Üstadımın talâkat-i lisanı, azûbet-i beyânı, selâmet-i dirâyeti kâfil olan bu ilm-i şerifin mesâil-i mu'dalasını gözümüzün önünde ruh-ı mücessem gibi irâe eder idi. *Hayatımın ikinci faslını teşkil eden şu eyyâm-ı şebâbımda üstadımın ulum-ı aklıye ve nakliyyeyi câmi olan tekâririni istîmâ' etmekten leziz bir nimet tasavvur etmez idim.* Mebde-i tahsilimiz olan 1285 sene-i Hicriyesinden itibaren on beş sene geçmiş idi ki zamanımızca medârisde tedrisi mukannan olan fûn-ı mürettebeyi ikmâl ettik. *Şakirdânunun talim ve terbiyesinden başka bir iştigali olmayan üstadımız* artık âlem-i teklifin meşâkk u metâ'ibini tahammüle lüzum görmüyor idi. Çok geç-

¹⁹ **Ravza-i Hukuk**'a Ocak 1884'te ruhsat verilmiştir. Bkz. Mehmed Murad, **Devr-i Hamidi Asârı**, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1308, s. 153.

²⁰ Öğrencilerinden Asım Us'un "cübbe içinde bonjur" yazısı bunun vurgulu bir ifadesidir: "Cübbe içinde bonjur. İşte onun hulâsa-i şahsiyeti. Bu ifade kendisinin yalnız harici şekline ait değildir. Bütün mânevi hayatına da şâmindir. Onun bütün varlığı böyle mütenakız bir ikizlikindedir. Bununla beraber, birden bire böyle iç içe iki varlık olduğunu herkes fark edemez. O bir gün ders takrir ederken dershaneye çöken ağırlıktan bunalarak üzerinden cübbesini atınca bütün talebenin hayretle açılmış gözleri önünde *bonjurlu bir amame...*". Bkz. Çankaya, **a.g.e.**, II, 1024. (Bonjur, jaketatay gibi bir resmi ceket; amame, sarık). Bu konuda başka bir örnek için bkz. Hüseyin Vassaf, **Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl - Kemâlü'l-Kemâl**, haz. Fatih M. Şeker - İsmail Kara, İstanbul, Dergâh Yay., 2009, s. 114-115.

meksizin başka bir âleme, âlem-i hakikate çekilerek şu âlem-i faninin ihtiyacâtından dâmen-keş-i istiğnâ oldu. Bu bizim için bir ziya idi ki telafisi gayr-ı kâbil. *Âlem-i insanîyet ise koca bir dâhi, bir mürebbi gaib etmiş idi.* Bizim gibi şakirdân-ı fazl u irfanları için beka-yı nam-ı sâmilere bâdî olacak bir hizmet icrası vezâif-i şükr-güzâriden idi. Lakin öyle bir zâtın uluvv-i ka'byla mütenâsib ne yapabilir idik? Nihayet en ziyade mergûbum olan ilm-i usûl-i hadisin kavâid-i esasîyesini câmi olmak üzere *şu enmuzeci senelerce meclis-i hikmet-enîsinden istifade ettiğim zâtın nam-ı fazilet-ittisâmlarına tahrir etmeye karar verdim.* 1305 sene-i Hicriyesi Ramazan-ı şerifinin leyle-i Kadrisine takaddüm eden dört gece şu muhtasarın tahririne kâfi oldu. İştigâlât-ı saire-i beşeriye evkatımı istilâ etmiş olduğundan daha mükemmel bir eserin vücuda getirilmesine, fikdan-ı iktidar ile beraber imkân dahi müsait değil idi. Zaten hediye takdim edenin mikdarıyla mütenasib olmak kavâid-i külliye iktizâsından olmağla öyle bir dâhi namına şu eseri ihdâ etmekten çekinemedim²¹ (vurgular bize ait).

İzmir'deki üçüncü yılında, dört gün içinde (3-7 Haziran 1888) kaleme aldığı ve orada bastırıldığı bu kitapta, medrese tahsilinden ve hocasından bahsederken kullandığı üslup, minnet ve samimiyetini hemen elce vermektedir. Seydişehir *Ravzatü'l-Cennât fi Usûli'l-İtikad ve Telhis-i Usûl-i Fıkıh* adlı eserlerini de İzmir'de geçirdiği on yıl içinde kaleme almıştır. Uzaktan çelişki gibi görünen ve ömrü boyunca kendisini takip edecek bu tür gelgit ve gerilimler, başka bir açıdan onu üretkenliğe sevkeden sebeplerin başında sayılabilir.

Maliye Hazinesi Hukuk müşavirliğine atanarak İstanbul'a döndükten sonra Maliye Nezareti müsteşarlığı, Defter-i Hakanî nazırlığı, Adliye Nezareti vekilliği, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisliği ve Isparta mebusluğu yaptı. Defter-i Hakanî nazırlığı sırasında "Mahmud Esad Efendi kanunları olarak anılan" muvakkat kanunlar çıkarılmasını sağlayarak taşınmaz hukuku sahasında önemli hizmetler yaptı. Mekteb-i Hukuk'ta Kitabü'n-nikâh, Mecelle, Mukayese-i Kavânin (Karşılaştırmalı Hukuk), İktisat; Mekteb-i Mülkiye'de İktisat, Devletler Hukuku; Darulfünun Edebiyat Şubesi'nde İslâm Tarihi; Mekteb-i Kuzât'ta Devletler Hukuku ve İslâm Tarihi dersleri verdi. Hukuk Fakültesi'nde Hukuk Tarihi dersleri verdiği sırada vefat etti (28 Mart 1917).

3. İlk Ders Kitabı: Tarih-i İlm-i Hukuk

Seydişehir'nin Hukuk Fakültesi'nde okuttuğu "Tarih-i İlm-i Hukuk" derslerinden oluşan *Tarih-i İlm-i Hukuk* adlı eser, ülkemizde hukuk tarihi disiplini çerçevesinde yazılan ilk ders kitabıdır²². Dönemin Hukuk Fakültesi mü-

²¹ Elimizdeki ikinci baskı Hukuk ve Mülkiye'de muallim, Maliye'de hukuk müşaviri olduğu yıllarda basılmıştır: **Usûl-i Hadis**, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1316, s. 11-13. Kitabın başında Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin kitabın kendisine hediye edilmesi münasebetiyle yazdığı 15 Aralık 1891 tarihli bir mektubu, birinci baskı üzerine Cevdet Paşa'nın yazdığı bir mektup ve Mahmud Esad'ın Hukuk'taki muallimlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın bir takrizi vardır.

²² Kitabın tam künyesi ve kapak notu şöyledir: (Darulfünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden, Isparta mebusu) Mahmud Esad b. Emin Seydişehir, **Tarih-i İlm-i Hukuk**, [c. I], İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1331, 279 s., (Hukuk Fakültesi'nde tahrir edilen dersleri muhtevîdir).

dürü Ahmed Selahaddin Bey'in (1878-1920) ifadeleriyle "daha evvel ne mektebimizde böyle muntazam ve müstemir bir Tarih-i Hukuk dersi ne de memleketimizde bu vadide ciddi bir eser görülmüş olmadığı için bu kitabın intişarını edebiyat-ı hukukiyemizde mühim bir hadise gibi telakki etmek mecburiyetindeyiz"²³. *Tarih-i İlm-i Hukuk*, sembolik değerinin ötesinde, hukuk tarihi yazımında hala önemsenen temel bir kaynaktır.

Dersin tarihiyle ilgili bilgiler, o dönemde milli hukuk tarihinin gerekliliğine dikkat çekildiği gösterir. Ancak Seydişehir, Osmanlı hukuku tarihini ayrıca yazmayı vadetmekle beraber önce bir umumî hukuk tarihi dersi vermeyi tercih etmiştir. Müdür Ahmed Selahaddin Bey, Hukuk Tarihi dersinin ders programında "Tarih-i Hukuk" ve "Tarih-i Hukuk-ı Osmaniyeye" olarak iki şekilde mevcut olmasının bu imkânı sağladığını belirtir²⁴. Seydişehir'e göre hukuk tarihi, insanlık tarihinin bir şubesidir; hukuk fikrinin insan topluluklarında nasıl ortaya çıktığını, asırlar boyunca nasıl genişleyip geliştiğini ve farklı hükümler (*ahkâm*) arasında ne türlü şekiller aldığını göstermeyi amaçlar.

Seydişehir'nin çalışma sahası olarak umumî hukuk tarihini tercih etmesi ve önce bu konuyu vuzuha kavuşturmak istemesi medeniyet anlayışıyla ilgilidir. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun çok yoğun olduğu bir dönemde yetişen yazar, Batı medeniyetini model olarak algılamakla beraber kendi dışındakilere hayat hakkı tanımayan yekpare bir medeniyet anlayışını aşmayı amaçlamaktadır. Ona göre "insan medeniyü't-tab'dır", cemiyetin asayiş ve intizamını sağlamak için birarada yaşamaya mecburdur; dolayısıyla her kavmin hukuk kuralları ve hukuk tarihi vardır. Nasıl ki "lisan" konusundaki çalışmalar Latince veya Yunanca ile sınırlı kalınmayacağını göstermişse, hukuk konusunda da farklı medeniyet havzalarının birikimi üzerinde durulmalıdır. Tarihin eski devirlerine gidildikçe farklı kavimlerin hukukları arasında ayniyet veya benzerlikler göze çarpar ve aynı gelişim çizgisini takip ettikleri görülür. Seydişehir bu noktada "fitrat" kavramı üzerinde durur ve benzer sebeplerin benzer sonuçları doğuracağını ifade eder.

Seydişehir'nin hukuk tarihi programı çok kapsamlıdır; neredeyse hiçbir önemli tecrübeyi kapsam dışında bırakmamaktadır²⁵. *Tarih-i İlm-i Hukuk'ta*,

²³ Ahmed Selahaddin, **a.g.m.**, s. 157.

²⁴ Ahmed Selahaddin, **a.g.m.**, s. 158.

²⁵ Ziya Umur, Mahmud Esad Efendi'nin tasarladığı programın kapsamını çok geniş bulur, skolastik zihniyete sahip olduğunu, hukuk tarihi hakkındaki düşüncesinin ise belirsiz (veya umumî malumat edinmekle sınırlı) olduğunu savunur. Ona göre bu dönemde hukuk tarihi, gayesiz bir tedrisat ve çalışma programı idi. Umur, Cumhuriyet döneminde hukuk tarihi hocalığı yapan Ağaoğlu ve Arsal'ı da zikrederek bu gayesizliği "*Türkiye'de, Türkiye'ye mahsus bir hukukun mevcut olmamış olması*"na bağlar. Bkz. Umur, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, 1. cilt, İstanbul, Beta, 1987, s. 23-31. Umur'un Seydişehir'yle ilgili yorumları kanaatimizce tatmin edici değildir. Seydişehir'nin planı, medeniyet algısına ve dönemindeki milli hukuk tarihi arayışına uygun olduğu gibi planın bir kısmını hayata geçirmiş, geri kalanı ise vefatı nedeniyle tamamlanamamıştır. Seydişehir eserini skolastik zihniyetle değil, tenkitçi (hatta İslâm hukuku bahislerinde tasfiyecî) bir zihniyetle kaleme almıştır. Ayrıca Umur'un, hukuk tarihimizin istikametini İslâm hukuku ve Roma hukukunda arama önerisinin (Umur, **a.g.e.**, s. 31) Roma hukuku ayağı Seydişehir'nin dönemi için mutlak bir kıstas olarak alınamaz. Bununla

“mukaddime” ve “hukuk fikri” başlıklı girişten sonra sırasıyla Mısır hukuku, Babil hukuku, Çin hukuku, Japon hukuku, Türk ve Moğol hukuku, Kadim Brahman hukuku, İran-ı Kadim hukuku, Şeriat-i İsrailiye, Şeriat-i İslâmiye konuları ele alınmıştır. Yunan ve Roma hukukundan başlayarak Rodos, Hamiriler, Golvalar, Barbarlar, Salik kanunları, Vizigot, Burgun, Frizonlar ve son olarak Batı kavimlerinin hukuk müesseselerine ikinci ciltte yer verilecekti. Yazar, Osmanlı hukuku tarihini ayrıca ve daha ayrıntılı bir şekilde yazacağını belirtmektedir. Yazarın hukuk tarihi projesinin ilk cildinde Mısır hukukundan başlanıp İslâm hukukuna, ikinci cildinde Yunan ve Roma hukukundan Fransız hukukuna uzanılacak; proje, ayrıca yazılacak Osmanlı hukuku tarihi ile tamamlanacaktı. Ancak vefatı nedeniyle ikinci cilt ve Osmanlı hukuku tarihine ayırmayı düşündüğü çalışma yayınlanmadı. Bu çalışmaların hazırlandığına dair bir bilgiye de sahip değiliz. Birçok temel konuda (meselâ “millet” kelimesinin nasıl tanımlanacağı)²⁶ Seydişehirî’den farklı düşünen Ahmed Selahaddin, 1915 yılına gelindiğinde hocasından bir milli hukuk tarihi eseri beklemekte ve *Tarih-i İlm-i Hukuk*’un planı hakkında şunları söylemektedir:

“Fî'l-hakika muallim-i muhterem İstanbul Hukuk Fakültesi’ndeki Tarih-i Hukuk dersine ne [Adhêmar] Esmein [1848-1913] gibi dördüncü asr-ı miladîde Gol memleketlerindeki müessesislerden, ne Paul Viollet [1840-1914] gibi Roma hukukunun menâbi’inden başlayamazdı. Şarktaki müessesât-ı hukukiyenin veya Osmanlı hukukunun menba’larından başlaması icâb ediyordu. Bir de aradaki farkın en esaslı sebebi şu idi: Avrupa profesör ve müellifleri bir milletin ve ekseriya kendilerinin tarih-i hukukunu tedris ve tahrir ediyorlar; bu suretle Roma hukukunun tarihi, Fransız hukukunun tarihi, Alman hukukunun tarihi vücuda geliyordu. Halbuki Mahmud Esad Efendi hazretleri edvâr-ı muhtelifede akvâm-ı muhtelifede nezdinde hukukun tecelliyâtını tedkik ediyor. Tabir-i âharla bir “hukuk tarih-i umûmîsi” yazıyor; “hukuk tarih-i Osmanîsi”ni veya daha doğrusu “Osmanlı hukuku tarihi”ni de ihmal etmeyeceğini vaad ederek...

Bu arada Osmanlı hukuku tarihi hakkındaki ihtiyacımızın ne suretle tatmin edilebileceği elbette câ-yı sual görülür... İşte biz bu hukukun henüz hiç kimse tarafından bize etraflıca izah edilmeyen safahât-ı istihâlâtını bilmek isteriz. Reis-i müderrisinimiz bu pek yeni, pek ciddi ve ağır tettebbu’ sahasına da atılmaktan, bir kerre daha reh-i nâ-refteye gitmekten tehâşi etmiyor ve bizi müjdeliyor: ‘*Şeriat-i İslâmiyeden sonra onun zeyli demek olan hukuk-ı Osmaniye tarihine girişmek tertib-i tabîiye muvâfık düşer ise de bu ciheti daha mebsût bir tarzda nazar-ı tedkikten geçireceğimizden onun ayrıca ve müstakillen mevzu-ı bahs edilmesi münasib görülmüştür*’.

Bize Avrupa ulemâsının yaptığı gibi bir tarih-i hukuk-ı milliye vaad eden bu ifadeyi sened ittihaz eder ve bekleriz. Fakat o zamana kadar elimizdeki kitabın bilhassa bu bahis için nefis bir medhal hükmünde olan Şeriat-i İslâmiye

---

beraber Seydişehirî, ilk cildin İslâm hukuku kısmında mukayese amacıyla Roma hukukuna yer vermiştir. İkinci ciltte ise bu konuyu ayrıca işleyecektir.

²⁶ Bir polemik münasebetiyle Seydişehirî “millet”i din çerçevesinde, Ahmed Selahaddin Bey ise siyasi-tarihi birlik (*vahdet-i siyasiye ve tarihiye*) çerçevesinde tanımlamıştı. 1908 yılında **İstişare** mecmuasında çıkan polemik yazıları hakkında bkz. Ahmed Selahaddin, **a.g.m.**, s. 156, dn. 4.

bahsini kirâren mütalaa zevkından kendimizi mahrum etmeyiz” (vurgular bize ait)²⁷.

Tarih-i İlm-i Hukuk'ta ele alınan çok farklı konular yazarın önceden denemiş olduğu, tercüme veya uyarılama tarzında kaleme alınmamıştır. “Hukuk fikri” kısmı dönemin hukuk literatüründe nadir rastlanan metinlerden biridir. Sonraki kısımlarda takip edilen yöntem ise çağdaşları tarafından orijinal bulunmuştur. Bu konuda yine Ahmed Selahaddin şunları söylüyor:

“*Tarih-i İlm-i Hukuk*’un başlıca hususiyeti tarz-ı tertibinde, sistemindedir. Biz veya bizim gibiler bir kitap yazacağımız zaman lisanına aşınâ olduğumuz Avrupa memleketlerinden birinde rağbet-i âmmeye mazhar olmuş, marûf bir müellifin klasik bir eserine sarılır ve insaf edip de elfâz ve mütalâatını aynen tekabül ederek tercümeyle kalkışmasak bile eserimizin tertibi için herhalde onlardan mülhem oluruz. Bahsettiğimiz eserde ise böyle bir iktibas-ı usûl veya teşâbüh-i meslek göze çarpmıyor... mebahis-i mütenevvi’â için Garb ulemâsının âsârından ve bilhassa monografilerden istifade edilmiş olması pek tabii bulunmakla beraber ‘eserin programının hey’et-i umûmiyesi falân veya fülân müelliften alınmıştır’ denilemez. İşte kitabın asliyeti (*originalité*), asaleti bu noktadadır”²⁸.

Herbir kısım kaynakların tanıtımıyla başlar. Kavmin tarihi ve teamülleri hakkında bilgiler verilir ve hukuk müesseselerinin tarih içindeki değişimi anlatılır. Kitap boyunca kadınların durumu, aile, nişanlanma, evlilik, boşanma, tıvirat, nafaka, evlatlık, köleler, veraset, vasiyet; satım şekilleri, sözleşme türleri, karz, kira, vedia, kefalet; deliller, senetler, yemin, zamanlaşımı; ticaret, sarraflık; suçlar ve cezalar, hırsızlık, kan gütme, idam, linç, kısas; arazi, hayvanlar; mahkeme teşkilatı, muhakeme usûlü; siyaset, idare, vergi gibi konular ele alınmıştır.

Kitabın dikkat çekici özelliği farklı kavimlerin hukuklarını karşılaştırmalı olarak ele almasıdır. Yazarın bu konudaki ilgileri en azından Hukuk Mektebi’nde verdiği Karşılaştırmalı Hukuk derslerine kadar geriye gitmektedir²⁹. İslâm hukuku ve Fransız hukuku, ele alınan bir kavmin hukuk müesseseleri için sık başvurulan karşılaştırma unsurlarıdır. Karşılaştırmalı hukuk açısından kitaptaki bariz örnek ise Roma hukuku ile İslâm hukukunun karşılaştırıldığı son kısımdır. Bu konuda İslâm şeriatıyla Roma hukukunun gelişme ve gerileme açısından benzerliğine kısaca temas etmiş; İslâm fihhının Roma hukukundan alındığı fikrinin butlanını ele aldığı kısımda ise hem genel olarak sistemleri, hem de satım sözleşmesi, mülkiyet gibi konular üzerinden ayrıntıları “savunmacı olmayan bir dille” karşılaştırmıştır.

²⁷ Ahmed Selahaddin, Seydişehir’in yazacağı millî hukuk tarihinde şu konulara eğilmesini ister: İslâm hukukunun Osmanlı Devleti’nde nasıl anlaşıldığı, memleketin ihtiyaçlarına göre aldığı özel şekiller, emir ve yasaklar dışında ulûlemin cevaz sahasında maslahata binâen yaptığı tasarruflar, zamanın değişmesiyle değişen ahkâm ve özellikle yabancı kanunlardan alınan hükümlerin Osmanlı hukukundaki etkileri. Bkz. Ahmed Selahaddin, **a.g.m.**, s. 159. Bunlar, bugün de Hukuk Tarihi disiplininin temel inceleme konularıdır.

²⁸ Ahmed Selahaddin, **a.g.m.**, s. 158.

²⁹ Bir öğrencisinin ifadesine göre bu derste medenî kanunları karşılaştırıyordu. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Bahar Matbaası, 1967, s. 90.

Mahmud Esad Efendi, İslâm dünyasının bir ihya hareketine muhtaç olduğunu düşünür. Bu nedenle fikriyatında ıslah, ihya, intibah, tecdid, ictihad gibi kavramlar merkezi bir yere sahiptir. Ulemanın otoritesi başta olmak üzere “ıslah”ın önündeki engelleri tenkit eder, bu noktada “ictihad”ı merkezde alarak fikhin yorum imkânlarına dikkat çeker. Meslek hayatının ilk yıllarında kaleme aldığı fikhî usûlü eserlerinde klasik anlayıştan büyük oranda ayrılmamıştır. Osmanlı hukuk modernleşmesinin gelişim seyri, şahsî olarak ise muhtemelen devlet hayatının getirdiği tecrübelerin etkisiyle “muamelat” konusunda maslahatı ve zarureti daha fazla gözetilen bir çizgiye kaymış; ictihad kapısının açılması/kapanması odağında yer alan ve Hicrî üçüncü asırdan sonrasını “*kuru bir taklît dönemi*” olarak tanımlayan bir fikhî tarihi anlayışı benimsemiştir³⁰. Seydişehirî, fikhî düşüncesiyle güncelliğini korumaktadır.

Mahmud Esad Seydişehirî'nin vefatından sonra Hukuk Tarihi muallimliğine Veliyüddin Bey (Saltıkgil³¹, 1880-1935) getirildi. Veliyüddin Bey, Seydişehirî'nin yaklaşım ve planını takip etmemiş, Alman tarihçi okulunu tanıtarak hukuk tarihi sahasına girmiştir. Ancak birbirini takip eden gaileler, siyasi şartların ve hukukî gündemin değişmesi; kendisinin ise bunlarla bağlantılı olarak farklı görevler üstlenmesi nedeniyle çalışmalarını derinleştirme imkânı bulamamıştır³².

³⁰ Bu konuda ayrıca bkz. Altıntaş, **a.g.t.**, (özellikle) s. 64-67.

³¹ Veliyüddin Bey'in adı Cumhuriyet döneminde “Veli” şeklinde yaygınlaşmıştır. Çeşitli kaynaklarda soyadı Saltık veya Saltıkçı olarak geçmektedir; ancak çocukları (Haluk ve İnci) Saltıkgil soyadını kullanmıştır. 1935 yılında vefat eden Veliyüddin Bey, soyadı almamış olabilir.

³² Buldan eşrafından Hacı Veli Ağazade Süleyman Efendi'nin oğlu olan Veliyüddin Bey Buldan'da dünyaya geldi. Aydın Rüşdiyesi ve İzmir İdadisi'nin ardından Mülkiye Mektebi (1905 yılında, birinci olarak), Hukuk Mektebi (1908) ve Maarif Nezareti tarafından gönderildiği Paris Hukuk Fakültesi'nden (1911) mezun oldu. İzmir Vilayeti maiyet memurluğunda göreve başladı. 1914 seçimlerinde Aydın mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Bu sırada Hukuk Şubesi'nde Hukuk Tarihi, bir süre sonra da Mülkiye'de Hukuk-ı Esadiye (Anayasa Hukuku) dersleri verdi. Milli Mücadeleye destek vermek üzere Ankara'ya gitti ve ilk meclise Burdur mebusu olarak girdi. Mecliste Hariciye Encümeni raportörlüğü, Muvazene-i Maliye Encümeni reisliği, Samsun İstiklal Mahkemesi üyeliği, Kars Sulh Konferansı üyeliği yaptı. Lozan Sulh Konferansı'na müşavir olarak katıldı. İkinci dönemde mecliste yer almadı; İstanbul'da İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesiyle görevli komisyonda çalıştı. 1926'da Hariciye Vekaleti hukuk müşavirliğine atanarak Ankara'ya gitti ve yeni açılan Ankara Hukuk Mektebi'nde medeni hukuk profesörlüğüne getirildi. Hayat hikâyesi için bkz. Çankaya, **a.g.e.**, III, 1062-1063. Ankara Hukuk Mektebi dönemi için bkz. Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977. Veliyüddin Bey'in yayınlanan Medeni Hukuk notları şunlardır: **Hülâsalar: Kanunu Medeni Hükümleri Hakkında, Şahıslar**, İstanbul, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933, 80 s.; **Borçlar**, Ankara, Köyhocasası Basımevi, 1934, 128 s.; **Hülâsalar: Medeni Kanun Hükümleri Hakkında, Borçlar**, Ankara, Köyhocasası Matbaası, 136 s. Birinci ve üçüncü kitap Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti neşriyatıdır. Bu kitapların künyesi için bkz. Oya Fişekçi, **Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla Ankara Hukuk Fakültesi Öğretim Üye ve Yardımcıları Bibliyografyası 1925-1975**, Ankara, AÜHF Yay., 1977, s. 237.

Veliyüddin Bey'in -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Hukuk Tarihi muallimi olarak neşrettiği tek yazı, Alman tarihçi okulunu ve Savigny'nin fikirlerini ele aldığı bir makaledir: Veliyüddin, "Mekteb-i tarihi ve Osmanlı hukukunun menba'ları 1", **Darulfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, sy. 8, Mayıs 1333/1917, s. 628-633. Yazar hukuk tarihinin, hukuk biliminin bir dalı olarak kabul edilmesinin tarihçesini verdikten sonra Savigny'nin "*volksgeist*" (*vicdan-ı ictimâi*) etrafında şekillenen fikirlerini özetlemiştir. Yazar, Savigny'nin bazı görüşlerini şöyle aktarır: "Lisan nasıl bir milletin mal-i mahsususu, vasfı mümeyyizi ise her millet öylece kendine has müessesât-ı hukukiyeyi haiz ve bu müessesâtı dilediği zamanda değiştirip yerine başka bir milletin müessesâtını koymaktan âcizdir. Bir milletin hukuku ile kendisi arasında âdeta bir rabita-i uzviye vardır. Her millet, tesadüfe değil bütün mazisine müstenid, bir şahsiyet-i mahsusa sahibidir. Millet maziye hale, hali istikbale rabt eder... Savigny'ye göre ... 'bugünkü millet eski milletin bir azasıdır (*membre*), ne ister ve ne yaparsa onunla birlikte ister ve yapar'. Ferd için istiklal nasıl yoksa, her ferd nasıl bir ailenin, bir milletin, bir sınıfın azasından ve bu sıfatla onlara mahsus ictimâi vicdanların tahakkümünde ise her batn-ı tarihî de o derecede kendisinden evvel geçmiş olan batınların taht-ı tesir ve hükmündedir ve butûn-ı sâlifinin hey'et-i umûmiyesine mensup ve onlara tâbi bir azadır". Bkz. Veliyüddin, **a.g.m.**, s. 632. (Yazar "*völkerpsychologie/ ruh-ı ictimâi*" incelemelerini ayrıca ele alacağını vadedmiştir). Yazının devamı gelmemiş; yazar, başlıkta yer vermesine rağmen Osmanlı hukukunun kaynaklarını ele alamamıştır. Bu eksiklikten ötürü tanıttığı yaklaşımla Osmanlı hukuku arasında nasıl bir bağ kurduğu açık değildir.

Bununla beraber Veliyüddin Bey, Alman tarihçi okuluna iki yıl önceki bir yazısında da temas etmişti. Cemiyetlerin hayatında an'anelerin önemine dikkat çekmiş; hukukî müesseselerin dinî kaynaklara dayandırılmasının gerekliliğini savunmuştur. Bkz. Veliyüddin, "Hukuk-ı İslâm", **İslâm Mecmuası**, sy. 9, 22 Mayıs 1330, s. 258-260. Bu yazının "ictimâi usûl-i fıkıh tartışmaları" çerçevesinde bir değerlendirmesi için bkz. Sami Erdem, **Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usulü Kavramları ve Modern Yaklaşımlar**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimsel Enstitüsü, (Basilanmış Doktora Tezi), İstanbul, 2003. s. 226-227. Sami Erdem, Veliyüddin Bey'in **İslâm Mecmuası** bünyesinde İttihat ve Terakki'nin görüşlerini temsil eden hukukçulardan biri olduğunu Yusuf Hikmet Bayur'dan naklen (**Türk İnkılabı Tarihi**, s. 378, dn. 63) yazmaktadır. Bkz. Erdem, **a.g.t.**, s. 226.

Veliyüddin Bey'in tarihçi yaklaşımdan kalkıp İsviçre Medeni Kanunu'nun tercümesinde rol olmaya doğru seyreden hukuk düşüncesi birçok bakımdan öğretici olabilir.

Ek. Hukuk Tarihi Mualliminin Seçimine Dair Mazbata (1910)

Handwritten header text or stamp at the top right of the page.

محول تاریخ معلومه تالیفات و تألیفات را چنانچه امتحان بدین اجراء شود که در این تاریخ جهت انعقاد امتحان در روز اول
ولاً از اسامی آقا صاحب و قاضی ابوالولهد صدره و علای زکریا هجرتی و آقا محمد حسن و آقا سید زکریا و آقا محمد حسن و آقا محمد علی بدین
برای رأی دکترا و حقوقه و آقا محمد حسن و آقا محمد علی بدین رأی و حقوقه سید حسن و آقا محمد علی بدین رأی و حقوقه سید حسن و آقا محمد علی بدین رأی و حقوقه سید حسن و آقا محمد علی بدین
تعداد سده اندی بر و اصول علمای علمای برای قضاوت و علم سید حسن و آقا محمد علی بدین رأی و حقوقه سید حسن و آقا محمد علی بدین رأی و حقوقه سید حسن و آقا محمد علی بدین

Handwritten signatures and names, including prominent signatures like 'محمد باقر' and 'محمد علی'.